

УДК 323 (477) + 327 (4)

ББК 66.3 (4 Укр)

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ ТА ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ

Т. Б. Мадрига

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. + 380 (342) 59-61-46; e-mail: vasylyshyn@yandex.ru*

Стаття присвячена розгляду проблеми ціннісних орієнтацій українського суспільства та їх співвідношення з європейськими цінностями. Представлено систему цінностей, що виступають в якості принципів функціонування державних і політичних інститутів сучасних європейських країн та Європейського Союзу. Проаналізовано зміни в ціннісній парадигмі сучасного українського суспільства.

***Ключові слова:** ціннісні орієнтації, суспільство, Україна, європейські цінності.*

Діяльність та поведінка людини значною мірою обумовлена цінностями та нормами, що визнаються суспільством, в якому вона живе. Саме суспільство «передає» індивіду в процесі соціалізації набір цінностей, який впливає на мотивацію його вчинків та детермінує усі сторони його існування. Тому вивчення питання співвідношення європейських цінностей та ціннісних орієнтацій українського суспільства є особливо актуальною проблемою. Проблематика цінностей загалом та політичних цінностей зокрема є предметом наукового дослідження таких зарубіжних і вітчизняних авторів, як Ю. Габермас, Е. Гідденс, Г. Деланті, Р. Мейн, Д. Робертс, Н. Амельченко, М. Руднев, М. Карват, В. Мілановський, В. Вовк, В. Денисенко, В. Климончук, А. Колодій, І. Кучеренко, Н. Лютко, О. Рижко, Ф. Семенченко, Ю. Щербакова та інших.

На думку американського соціолога Т. Парсонса, люди для остаточного обґрунтування своїх дій звертаються до цінностей. Поняття «цінність» вперше визначено у І. Канта, який визнавав її вищим принципом людської поведінки.

Зрозуміти сутність європейських цінностей можна, відштовхуючись від положень «Хартії фундаментальних прав Європейського Союзу» [9], котра була прийнята 7 грудня 2000 р. (м. Ніцца), а повну юридичну силу отримала 1 грудня 2009 р. разом із набранням чинності Лісабонського договору. Прийняття цього документу було викликане необхідністю визначити спільні цінності нового політичного утворення (Європейського Союзу) й гарантувати основні права громадян уже в кон-

тексті законодавства та інститутів ЄС. У «Хартії фундаментальних прав Європейського Союзу» права і свободи громадян ЄС постали як цінності всіх країн-членів Євросоюзу, на яких ґрунтується діяльність інститутів ЄС. Згідно із зазначеним документом до базових європейських цінностей належать:

Гідність – основний орієнтир у європейській моделі захисту прав людини. Саме із забезпечення поваги до гідності людини починається реалізація і захист її прав та основоположних свобод.

Права людини – невід’ємні та обов’язкові для дотримання всіма громадянами політичні, економічні, соціальні, культурні та інші можливості життєдіяльності, надані людині від природи, без яких вона не може повноцінно існувати як людська істота [5, с. 531].

Свобода особистості – одна з істотних ознак людського буття, що становить необхідну умову існування суспільства, виявляє вищу духовну суть людини і цінність її життя [5, с. 595].

Рівноправність – рівність усіх громадян суспільства перед законом і судом, наявність рівних конституційних прав і свобод.

Солідарність – однаковість, спільність інтересів; соціальна згуртованість, єдність дій, спільна діяльність, у процесі якої досягаються певні цілі, розв’язуються суспільні проблеми, реалізуються спільні інтереси [5, с. 615].

Законність, вираженням якої є правова держава, що являє собою політичну організацію, затверджену народом на основі принципу розподілу влади й уповноважена забезпечувати його суверенітет, національні інтереси та національну безпеку на основі принципу справедливості та захисту прав і свобод особи і громадянина [4, с. 9].

Демократія – влада народу, що виходить з організації та функціонування державної влади на засадах визнання народу її джерелом і носієм, ґрунтується на прагненні забезпечити справедливість, рівність і добробут усіх при розв’язанні проблем і питань суспільного врядування [10, с. 84].

Громадянськість – це спрямованість на об’єднання з іншими людьми задля захисту своїх інтересів, прав і свобод, завдяки чому суспільство стає громадянським, а індивід – громадянином.

Не можна оминати увагою й такі цінності як *мир*, який характеризується відсутністю війни, за якого будь-які конфлікти вирішуються шляхом домовленостей, *справедливість* (рівні можливості самореалізації в будь-якій сфері) та *толерантність* – різновид взаємодії та взаємовідносин між різними сторонами, за якого вони виявляють сприйняття і терпіння щодо відмінностей у поглядах, уявленнях, позиціях та діях [5, с. 661].

Отже, основою європейської аксіологічної парадигми виступають свобода, гідність, законність, демократія, громадянськість, солідарність, толерантність, справедливість, які реалізуються через забезпечення фун-

даментальних, політичних, соціальних, культурних прав і свобод та на яких ґрунтується діяльність інститутів ЄС.

На думку Н. Амелеченко, європейські цінності – це сукупність та/або система аксіологічних максим, основних принципів розбудови сім'ї, суспільства та держави, політико-економічних, культурних, правових та інших норм, що об'єднує значиму більшість жителів Європи та становить основу їх ідентичності [1, с. 33]. Європейські цінності – це базові смислові орієнтири та процедурні стандарти у різних сферах життєдіяльності суспільства і держави, які виступають основою європейської ідентичності.

Президент Єврокомісії Жозе Мануель Баррозу, отримуючи від імені ЄС Нобелівську премію миру 2012 року, сказав наступне: «Це гарна нагода, щоб нагадати собі, чого досяг Європейський Союз. Він приніс тривалий мир між колишніми ворогами, які воювали у багатьох руйнівних війнах на континенті, включно з двома світовими війнами. Він приніс тривалу свободу, справедливість і демократію для 500 мільйонів людей, включно з багатьма тими, які ще не так давно жили під диктатурами і тоталітарними режимами. І зроблено це в унікальний спосіб, через створення політичної системи, яка зближує нас, незважаючи на національні кордони, в наднаціональну спільноту шляхом передачі частини суверенітету». Президент ФРН Йоахім Гаук стверджує, що європейські цінності не просто обіцянка. Вони закладені в угодах і закарбовані в законодавстві. «Це положення, на які ми спираємося у нашому республіканському світогляді. Це основа ідеї про те, що усі мають рівні права на участь у політичних та суспільних справах. Наші європейські цінності створюють простір для цієї нашої європейської республіки», – наголошує німецький президент [2].

За даними опитування європейців «Євробарометр», проведеного у 27 країнах ЄС, на першому місці серед переліку цінностей виявилися права людини (37%), потім – мир (35%), демократія (34%), верховенство закону (22%), повага до інших культур (17%), солідарність (15%), повага до життя людини (14%), рівність (13%), особиста свобода (11%), толерантність (10%), самовираження (4%), і на останньому – релігія (3%). Тобто ядром європейських цінностей виступають права і свободи кожного індивіда, мир, демократія та рівність всіх перед законом. Якщо порівняти ці показники із переліком ціннісних орієнтацій українців, то побачимо, що домінанти суттєво відрізняються, оскільки шістнадцять запропонованих для оцінювання понять розташувались (у порядку спадання) наступним чином: 1) порядок; 2) справедливість; 3) свобода; 4) самоуправління; 5) стабільність; 6) патріотизм; 7) демократія; 8) згода; 9) праця; 10) нація; 11) достаток; 12) держава; 13) права людини; 14) підприємництво; 15) церква; релігія, 16) успіх [8, с. 38]. Отже, права людини як найвища цінність євроспільноти для українців поки що аж на тринадцятому місці.

Україна проходить складний перехідний етап історичного розвитку, намагаючись остаточно утвердити демократичні засади функціонування всіх сфер життєдіяльності суспільства. Проте, для українського суспільства питання формування демократичних цінностей є проблемним і часто виступає основою політичних спекуляцій, оскільки існують суттєві розбіжності між задекларованими прагненнями та реальною практикою.

Ціннісний портрет українського суспільства включає наступні ознаки:

- орієнтованість на матеріальні потреби та прагнення до істотного підвищення добробуту всіх громадян;
- низький рівень механізму самоорганізації та високі очікування від держави, яка повинна нести відповідальність за успіх кожного;
- орієнтація на врегулювання суспільних проблем з боку держави, а не громадянина;
- низький рівень законслухняності;
- поєднання бажання налагодження демократичного розподілу між гілками влади поряд із ностальгією за авторитарною владною вертикаллю;
- фіксація цінності суверенної незалежної української держави поряд із зростанням кількості тих, хто через постійні суспільні негаразди не підтримав би незалежність України (йдеться про референдум 1991 року);
- сподівання на появу «сильного лідера», здатного виправити прорахунки минулих владних еліт та поліпшити ситуацію в країні;
- переважна аполітичність та незацікавленість політикою;
- відсутність стійких політичних уподобань;
- небажання обстоювати гарантовані де-юре, але порушені де-факто права;
- незначна кількість залучених до громадських, політичних та професійних організацій;
- перевага «національної ідентичності» над іншими її видами;
- незначна довіра людей до представників інших релігійних конфесій та іншої національності;
- тенденції нетолерантності у вирішенні соціальних проблем расових, національних та етнічних меншин, що проживають на території України;
- невизначеність з приводу лібералізації економічного ринку;
- домінування підданського типу політичної культури;
- лібералізація свідомості, переважання думки про те, що всі громадяни мають бути рівними перед законом, мати рівні права, а матеріальний рівень має залежати від праці і здібностей;
- помірковані патріотичні почуття з тенденцією до зростання;

- індивідуалізм особистий, не спрямований на вияв у громадській сфері [10, с. 109].

Декларуючи євроінтеграційні прагнення, Україна, так чи інакше, рухається у напрямі утвердження зазначених вище цінностей. Однак особливість ціннісної ідентифікації сучасної України полягає в тому, що вона у культурному та цивілізаційному плані є і євразійською і європейською державою, а зовнішньополітичні орієнтири на європейський простір тривалий час пригнічувались набутими завдяки комуністичному режимові рисами «євразійськості». Тому ціннісна система включає в себе, з одного боку елементи патерналістських, етатистських, егалітаристських цінностей комуністичного минулого, а з іншого – демократичних, орієнтованих на індивідуалізм, інноваційність, конкурентоспроможність, самостійність в мисленні, виборі та діяльності, прагнення успіху і достатку тощо. Одночасно недостатньо сформовані, а в частини населення загалом відсутні такі цінності як згода, толерантність, громадянськість, які в транзитологічних теоріях виступають необхідною структурною передумовою консолідації демократії. Конгломеративна, неструктурована та неієрархізована система (скоріше сукупність) українських цінностей, що містить взаємовиключні елементи (індивідуалізм-колективізм, патерналізм – індивідуальна автономія, ринок-егалітаризм і т.і.) є значною перешкодою формування ціннісного консенсусу і системи суспільних цінностей, прийнятної для більшості населення. Такими безумовними цінностями, які структурують інші цінності, політичний простір і принципи політичних відносин, вчені називають свободу та людину як найвищу цінність [3, с. 156].

Оскільки Україною проголошено курс на розбудову демократичного суспільства, то варто звернути увагу на дослідження рівня розвитку в політичній свідомості українців цінностей та ціннісних орієнтацій, на яких ґрунтується демократичний поступ. За даними дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва з 30 березня по 4 квітня 2012 року, 50,9% опитаних схиляються до демократії як найбільш бажаного типу державного устрою для України. Примітним є те, що близько 20% опитаних симпатизують авторитарній владній вертикалі, що керується з одного центру. Фіксація у свідомості українців того, що порядок та системні реформи може провести «лідер нації», гальмує розвиток самоорганізаційних процесів у державі, зокрема розвиток громадянського суспільства, що є однією з основних цінностей суспільств Заходу та демократії загалом. Реформи в Україні будуть приречені на провал до тих пір, поки існуватиме баласт громадської пасивності та невизначеності [10, с. 105].

Окрім того, аналіз трансформаційних змін на шляху реалізації демократичного ідеалу в Україні продемонстрував наявність наступних чинників, які перешкоджають демократичному поступу: надмірна цент-

ралізація влади, її корумпованість, невідзвітність громадянам; відчуження національних еліт від цінностей та інтересів суспільства; тіньова, непрозора система прийняття державних рішень; кланово-олігархічна модель політичного режиму, контакти влади і бізнесу; слабкість інститутів громадянського суспільства та низький рівень ефективності політичного управління, що проявляється у неготовності впливати на процес прийняття політичних рішень і забезпечувати громадський контроль над органами політичної влади. До пріоритетів, які можуть сприяти розвитку українського суспільства, слід зарахувати посилення реальних демократичних процесів, у тому числі прозорості у діяльності органів державної влади; зростання активності громадянських ініціатив; формування механізмів участі народу в прийнятті рішень; забезпечення зворотного зв'язку «влада – народ»; формування дієвого механізму відкликання народного депутата; налагодження практики застосування норм соціальної, політичної та юридичної відповідальності суб'єктів державної влади [10, с. 161].

На сьогодні, ціннісна парадигма сучасного українського суспільства зазнає змін, які стали можливими завдяки двом історично значимим подіям, пов'язаними з прагненнями утвердження демократичних засад розвитку. Мова йде про Помаранчеву революцію та Революцію Гідності, що викликали світовий резонанс. Докорінну еволюцію в системі духовних, культурних та політичних цінностей зумовив Євромайдан, передумовою до якого стала відмова В. Януковича на Вільнюському саміті східного партнерства 28-29 листопада 2013 року від підписання Угоди про асоціацію з Євросоюзом та жорсткі репресії влади проти учасників протестів. На думку політичного аналітика Інституту євроатлантичного співробітництва В. Горбача «український протест був внутрішньо заряджений цінностями, які можна назвати європейськими, загальнолюдськими чи демократичними» [6]. Саме вони виступили орієнтирами бажаних суспільних трансформацій для протестувальників та сприяли формуванню вільної особистості – захисника громадянського суспільства на противагу прихильникам міфологізованого штучно створеного «руського міра». Євромайдан продемонстрував сплеск громадянської активності та здатність українців до самоорганізації, ініціативи знизу, самопожертви і взаємодопомоги, важливість цінностей свободи, гідності та права обирати свій шлях розвитку. Він був проявом високого рівня консолідації українського суспільства, безповоротної трансформації політичної системи та виявив, що для громадян України, незалежно від мовної, етнічної приналежності чи регіону проживання, незважаючи на певні регіональні відмінності, які зумовлені культурно-історично та є тією реальністю, з якою треба рахуватися, важливими є ідеали верховенства права, справедливості, свободи пересування та самовираження.

Запит українського суспільства на євроінтеграцію динамічно зростає. Якщо в жовтні 2011 р. за вступ в ЄС виступали 43,7% громадян, то

в березні 2015 р. цей показник становив 52% [7]. Саме європейські прагнення українців, з одного боку, стали передумовою прямої агресії РФ проти України, яка в березні 2014 р. анексувала АР Крим і згодом розпочала військову експансію на Сході країни (на території Донецької та Луганської областей, які найбільше ментально, психологічно, культурно, індустріально, територіально пов'язані з Росією), внаслідок чого Україна зазнала масштабних людських, територіальних, економічних втрат, а з іншої сторони – виступили підґрунтям зростання політичної активності населення, можливостей здійснювати контроль над раніше непідконтрольною владою, народженням врешті-решт якісно нового типу громадянина, який прагне реформувати державу на принципах європейських цінностей. Таким чином, тема співвідношення європейських цінностей та ціннісних орієнтацій українського суспільства не є вичерпною, оскільки система механізмів демократії перебуває в стані розбудови і залежить від багатьох як внутрішніх, так і зовнішніх чинників.

Однак, незаперечним є той факт, що пріоритетними основами сучасного українського суспільства повинні стати такі цінності, які б об'єднали поліетнічну спільноту і стали міцним фундаментом функціонування держави, а саме: громадянські права і свободи, толерантність, повага до нації і рівність усіх національностей, спільність громадської позиції щодо стратегії розвитку держави і суспільства тощо. Формування нової системи цінностей є перш за все справою держави, яка повинна зосередитися на визначенні цілеспрямованої державної політики загальнонаціональної інтеграції, вибудовуванні національної ідеології, національної ідеї та ідентичності з урахуванням інтересів громадян різних ціннісних сегментів.

Література

1. Амельченко Н. Цінності об'єднаної Європи / Н. Амельченко. – К.: ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив», 2013. – 48 с.
2. Європейські цінності: реальність чи міф? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25131805.html>
3. Лютко Н.В. Політична реклама та ціннісні орієнтації суспільства в контексті електорального вибору громадян / Н.В. Лютко // Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. – Вип. 94. – С. 155-163.
4. Матвійчук В.К. Сучасні концепції правової держави / В.К. Матвійчук, В.В. Стецюра // Юридична думка. – 2013. – №6. – С. 7-11.
5. Политология: учеб. пособие для вузов / сост. и ред. Н. Сазанова. – Х.: Фолио, 2001. – 831 с.
6. Писаренко А. Чи здатні європейські цінності об'єднати Україну [Електронний ресурс] / А. Писаренко. – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/library/262181.html>

7. 52% за вступ до ЄС – це мало, багато чи достатньо? [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2015. – 26 травня. – Режим доступу: <http://www.euointegration.com.ua/articles/2015/05/26/7034173/>
8. Рижко О.М. Парадигма європейських цінностей у віддзеркаленні українських ЗМІ / О.М. Рижко // Держава та регіони. Сер.: Соціальні комунікації. – 2014. – №1-2. – С. 36-40.
9. Хартия основных прав Европейского Союза [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_524.
10. Щербакова Ю. Цінності об'єднаної Європи: монографія / Юлія Щербакова. – К.: ВЦ «Академія», 2014. – 208 с.

Стаття надійшла до редакційної колегії 17.11.2015 р.

Рекомендовано до друку д.політ.н., професором Климончуком В.І., д.політ.н., професором Бурдяк В.І. (Чернівці)

EUROPEAN VALUES AND VALUE ORIENTATIONS OF UKRAINIAN SOCIETY: THE RELATIONSHIP PROBLEMS

T. B. Madryga

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76025, Ivano-Frankivsk, Shevchenko str., 57;
ph. +380 (342) 59-61-46; e-mail: vasylyshyn@yandex.ru*

The article deals with the problem of value orientations of Ukrainian society and their relationship with European values. Submitted system of values that serve as the principles of civil and political institutions of modern European countries and the European Union. Analyzed changes in the value paradigm of modern Ukrainian society.

Key words: *values, society, Ukraine, European values.*